

باشد دوست مانش و آبرو که بیداد کند دوست مدار و از او با شمشیر
برش کن

تشکیلات (۱) اداری داریوش - کشور ایران را به سمتهای درك
تقسیم نمود و هر قسمتی را بیک بهر مأمور که از مرکز معین می شد سپرد و
این مأمور را (حشترپاوان) می نامیدند که بمرله اسبابدار یا شهردار بود
و در هر جا قشون ساحلوی معین کرد که رئیس قشون را کاراس می گفند
با هر والی یکفر دیر فرستاده میشد که اعمال حاکم را در نظر بگیرد و
بمرکز گزارش دهد و گاهی مرکز را سردسرها مستقیماً مکاتبه میکرد و در آن
در حکم بازرسان کشوری بودید جمع امت و وصول مالیاتها و بطارت
بر عدلیه و امور حقوقی از و طایف والی و حاکم بود هر دوت عده ولایات را
بیست و شش و لی در کبینه بکش رستم سی نوشته شده قشون تحت فرماندهی
پنجم سپهسالار اداره میشد در اوایل دوره هخامنشی سالی دو مرتبه
افراد مورد اعتماد پادشاه برای تفتیش و بازرسی ولایات اعزام می شدند
چنانکه هر دوت و گریه گفته اند آنها را حشم و گوش شاه می گفند و
بروی انتظامی لازم هم به همراه بازرسان اعزام می شد چنانکه هر دوت
گوید داریوش ترتیب گرفتن مالیات بقدی و حسی را موجد گردید
هر دوت مورخ یونانی می گوید داریوش در ساختن راهها همت عالی
از خود نشان داد بزرگترین راهی که بهرمان او ساخته شد راهی بود که
سدر افس در ساحل دریای مدیترانه و آسیای صغیر شروع میشد و از شهر
سارد پایتخت لیدی و عبر آسیای صغیر میگذشت و از آنجا از راه کاپادوکی
و سوریه و بین النهرین بتوش می رسید

هر دوت که خود در این راه مسافرت کرده مسوید مسافت آن ۲۹۰۰

۱- نقل از کتاب هشتم مقاله بصراله فلسفی استاد دانشگاه ص ۱۱۶

کیلومتر بود در طول این راه همه جا برای اسایش مسافری و سایل اسایش فراهم بود، مهمانخانه‌ها و کاروانسراها ساخته بودند که همه قسم خورداک در آنجا موجود بود و بر میسویسد در کارتاز (اقرطاحنه، فبقیها کودکان خود را اقرطاحنی میگرداند، این نحو که آن را از روی دست خدای خود تمام املح میگرداشتند و آتش میافروختند تا کودک میسوحت و دعای میشد و مردم آنجا گوشت سگ هم میخوردند. داریوش این عمل وحشیانه ورشت را از میان برداشت)

پلوتارک میگوید پس از اینکه داریوش مالیاتهای حسبی و نقدی را معین کرد درصدد بر آمد تا معلوم کند که تأدیه این مالیاتها سحت است یا نه بعد از تحقیق که از هر جا نوشتند سحت بیست بار مالیاتها را نصف کرد و گمت چون شهرها عوارص شهری تمامورین میدهند باید مالیات کم شود

داریوش در تمام ولایات تابعه دستور سکه ردن طلا و نقره داد
حصال (۱) داریوش - داریوش شاهی بود عاقل و دارای اراده‌ای قوی و عزم ناست هر چند در بعضی موارد شدت عمل نشان میداد و عالباً رفتار او با معلوسان ملایم و معتدل بود در انتحاب اشخاص نظر صائب داشت و بعبطاً بمیرفت اگر بعد از کمو حیه او به تحت شاهی بمی بتست دوره همحامتشی هم ما، د دوره مادها رود سپری میتند این شاه دوره شاهنشاهی ایران را تحدید و اربو تأسیس کرد و به آن تشکیلاتی داد که در آن زمان و در آن محیط بهتر از آن عملی بود چنانکه اسکندر و سلوکیها و

ساسانیان آن تشکیلات را دنبال کردند در زمان داریوش کشور ایران با عالی درجه و سعت خود رسید، بعضی از محققین داریوش را مهمترین شاه ایران قدیم دانسته فقط ابوشیروان را با او طرف مقایسه قرار داده‌اند

حشیارشاه - بعد از داریوش بر بخت شاهی بنسب دوره سلطنت او صرف لشکر کشیها و جنگهای متوالی گردید که گاهی شکست در بر داشت و کار سودمندی به نفع کشور و حوامع بشری انجام نداد و از این لحاظ مورد بحث ما نیست لشکر کشی بیوبان و تهاجم بر سایر ملل با فضایل انسانی سازگاری ندارد

ارتخشتر (۱) - اردشیر سر حشیارشاه که او را در اردستان می‌گفتند از میان شاهان پارس بیک حوترن و پاکهباد ترین پادشاهان بود و همه کس بوارش و حوامردی را در یغ نمی‌کرد در موقع کبیر مجرمین کینه از خود نشان میداد و بدمی‌گفت و بحشها را نامهربانی انجام میداد و بسیار ناگذشت بود

از عملیات سودمند و کارهای برحسب و مهم او چیزی در دست نیست در کتاب تاریخ باستان نگارش حسن سربیا (مسیر الدوله) او را شاهی عادل و مکتوب نوشته‌اند البته اس توصیعاتی که پلوتارک و مورخین نوشته‌اند مسمی بر دربار و کردار بیک او بوده و عادل بودن و دادمردم‌دادن شایان تحلیل و دلالت بر علوم مقام او دارد

اردشیر ناکان - سر سلسله شاهان ساسانی از شاهنشاهان بزرگ ایران و دارای نوع جنگی و سیاست جهانداری بود که با تهور و شجاعت کشور ایران را از خطر روال و امراض بجات داد زیرا در اواخر دوره شاهان

۱- هل از کتاب پلوتارک ترجمه از طرف شرکب بشر کتاب صفحه ۲۰۰

اشکابی بوثره در زمان سلطنت اردوان پنجم شیرازه انتظامات امور کشور
ارهم گسیخته شده بود و کشور ایران به مرتگاه بیستی نزدیک می شد محمد
و عظمت کشور را تحدید کرد و در راه رفاه ملت فداکاری ها نمود ، کتابی
سام کارنامه نوشت

بیهقی - ابراهیم بن محمد ارداشمندان و نویسندگان نامی در قرن
پنجم هجری میونسند در تمام ملل مهم عالم ادولیس و آحرین ارقدیم و
حدید نظیر اندیشه وهراسی که مردمان درملوک عجم اردشیر بانکان
و در عرب از عمر بن خطاب که در امور قصائی واطلاعات کافی و مراقبت امور
مردم بوده بداشته و بدیده اند کارنامه اردشیر بانکان در زمان خلافت
عمر بن خطاب عربی ترجمه شد و عمر آن را مورد توجه خود قرار داد،
اردشیر بانکان در توسعه علوم و فرهنگ بیدل همت نمود

شاپور اول - بعد از اردشیر بانکان شاپور بر تخت شاهنشاهی
نشست این پادشاه حرحنگهای متوالی و فتوحات و شکستها و اسیر کردن
والرین امپراطور روم کاری که برای آسایش و سعادت ملت باشد نکرد
و چندان عمل بر حسته ای از خود نشان نداد چنانکه در تاریخ ایران باستان
ثبت گردیده در عمران و بناهای سودمند گامهای مفید و مؤثر برداشت از
حمله کارهای عمرانی اوسد شادروان بر روی رودخانه کارون در شوشتر
و بنای شهری بنام شهر شاپور نزدیک کارون و بنای شهر بیسانور در حراسان
و شهر حدی شاپور در نزدیک شهر درفول بود که کانون علوم گردید
ابوشیروان پادشاه بزرگ ساسانی خسروی داد گستر و دارای سوع جهان
داری بود که در جهان مشهور بداد گستری و بیکوسیرتی است

حصال (۱) ابوشیروان - مورد حین شرقی ابوشیروان را بر گتر بن شاه

۱- نقل از تاریخ باستان نگارش حسن برییا (مشیرالدوله) صفحه ۲۱۸

ایران قدیم داسته ابد جهت آن معلوم است شاهانی مانند کوروش و داریوش بزرگ از خاطرها فراموش شده بودند ابوشیروان بزرگترین شاهان بعدی بود تاریخ نشان میدهد، بادر است که شخصی صفت سرداری را باحصائص مملکت داری جمع کرده باشد او شاهی عادل و سحت، حسگی و مدبر بود در زمان او سلسله ساسانی و ایران باوح عظمت خود رسید

پادشاهان سلجوقی - بعضی از مورخین سلسله سلجوقیه را از برادر ترک داسته ابد این پندار صحیح نیست اغلب مورخین دقاق پدر سلجوق را از مردم سکه بین بخارا و سمرقند از توابع حراسان داسته ابد سلجوق مؤسس این سلسله بود دو فرزند داشت طغرل و حقر بیک طغرل بمقام سلطنت رسید چون فرزندى نداشت الب از سالان پسر حقر بیک برادرزاده خود را ولیعهد خود قرار داد که بعداً بمقام شامخ سلطنت ایران رسید الب از سالان پادشاهی شجاع و مدبر بود و در راه مجدد و عظمت ایران و دفاع از استقلال کشور وداکاری بی نظیری از خود نشان داد

فصل چهارم

حکایت ایران و روم در زمان آلب ارسلان

محمدتقی جان حکیم در کتاب تاریخ خود نام گنج‌دانش می‌نویسد در زمان شاهی آلب ارسلان رومابوس قیصر روم با سیصد هزار سپاهی برای حمله با ایران عازم گردید آلب ارسلان برای جلوگیری از این سیل خروشان ناحیه گرخستان لشکر کشید چون عدد سپاه دشمن را دانست و خود پیش از دروازه هر ازهر سپاهی بداشت سحران گردید و از طرفی خود و کشور را در خطر دید با بهور و شجاع بی نظیری که پوشید و سپاهیان خود را برای فداکاری و از خود گذشتگی تهییج نمود و بانه کم وارد میدان جنگ شد حملات خوبی در گرفت در این جنگ رومابوس بدست یک نفر از سپاهیان ایران دست گیر شد و سپاه روم شکست خورد قیصر را برد آلب ارسلان آوردند آلب ارسلان او را مورد احترام بسیار قرار داد و گفت اکنون که اوصاف جنگ بر خلاف میل شما واقع شده باشما چگونه رفتار شود رومابوس گفت اگر طالعی نکش و اگر خود خواهی مرا با سیری بر و اگر شاهی مرا به بخش آلب ارسلان با هم بلند و خواهم دیدی او را بخشید و فرمان داد تمام اسرای رومی را آزاد کرد و همه را بوطن خود باز گردانید رومابوس را با پذیرائی گرم و احترام تمام بکشورش فرستاد قیصر هم دو کور و تومان حسار جنگ را با ایران

پرداخت و سالیانه هم سالی سیصد و شصت هزار تومن ناح با بران میداد در تاریخ روضة الصفا می نویسد دختر اقیصر را به پسر شاه ایران ترویج کردند

بعسی این واقعه را در زمان پادشاهی ملکشاه سلجوقی نوشته اند

ملکشاه سلجوقی - از پادشاهان بزرگ و بآبک بهادایران بود ناحس

بدبیر وزیر بی بطیرش حواجه نظام الملک کشور ایران را اردریای روم تا دیوار حین امتداد و وسعت داد در یکی و طرت و مردم بواری بطیر برداشت همه روزه مردم شهرهای بیت المقدس - مکه معظمه - مدینه منوره - بغداد - سجازا - سمرقند - ری - اورگنج دعاسلامتی شاه می کردند زمانی که با کسکه شاهی با اتفاق حواجه نظام الملک مکه رفتند بعد از زیارت بیت اله و عریمت با بران شاه از وزیر خود پرسید تو از خدا چه حاجتی را خواستی؟ وزیر عرض کرد خواهسم از خدا این بود که شمارا بر برادر باعی و عاصی طهر بخشند و غالب گرداند شاه گفت اما من از خدا بودم در خواست کردم که اگر برادرم برای روان و آسایش ملت از من بهتر است او را بر من غالب گرداند و طهر بخشند این پادشاه در نظر داشت که بغداد را بایستحت ایران قرار دهد بدین لحاظ اراده کرد حلیفه عاصی را از بغداد برون کند حلیفه ده روز مهلت خواست در این ایام پادشاه بیمار شد و در سن ۳۸ سالگی بدرود حیات گفت

فاحسرو - عبدالدوله دیلمی ۳۳۸-۳۷۲ از حمله پادشاهان نامی

و فرهادک دوست ایران بود - بعد از آنکه احمد بنویه عموی او شهر بغداد را تصرف کرد او بپروازد بغداد گردید مانند هارون الرشید و مأمون پسرش بغداد را مرکز علوم قرار داد بیست و چهار هزار برشکان نامی ایران را در آنجا خواست و بیمارستان بزرگی در بغداد بنا نمود و ریاست بیمارستان

را بر عهده پرشك عالیقدر علی بن عباس اهوازی صاحب کتاب کامل الصناعه قراردادنامه و کتبه‌های محلل برای دایته‌مندان سازمان مردم ایران در زمان این پادشاه در رفاه و آسایش بودند - در توسعه‌دانش و صنایع کشور خدمات گرانمایی انجام داد

پادشاهان سامانی مانند منصور و نوح بن منصور از پادشاهان نامی ایران و در ترویج صنایع و فرهنگ خدمات شایسته‌ای انجام دادند

شاهان صفویه - نوره‌شاه اسمعیل ۸۹۲-۹۳۰ در سایه تهور و توسعه خود کشور ایران را از زوال و انقراض رهایی داد و ملت ایران را از خطر حفظ کرد - و خدمت بسیار شایسته‌ای در راه خدمت بایران و مذهب شیعه انجام داد ، شاه عباس کبیر که عظمت شاهنشاهی او شهرت جهانی دارد در اوراق بعدی درباره او شرح بیشتری داده میشود

پادشاه افشار بجانب دهنده کشور و ملت ایران که در سایه توسعه جنگی و افکار بلندجهانداری اردبهقانی بمقام شامخ سلطنت ایران رسید و شرح احوال و توسعه سیاسی او را در اوراق بعدی خواهیم بنگاشت این پادشاه اولین شاهمی بود که افکار عمومی را محترم شناخت و مجلس مؤسسان در صحرای معان مرکب از صد هزار نفر از روحوه ملت ایران تشکیل داد و خود را شاهانتخابی دانست و اول شرط زمامداری خود را ایجاد مذهب سنی و شیعه قرارداد که گویا استیلائی عرب را بر شرق پیش‌بینی کرده بود که بمحافل دین پادشاهی رئوف و مهربان بود رفاه و آسایش مردم را و حربه هسمت قرارداد و در وسط صنایع گامهایی برداشت بطم و اهمیت در تمام کشور برقرار نمود و از هم‌ناشدگی ارضاع کشور را بعد از هر ح و مرح

زمان پادشاه مرمت نمود ، مدعیان و شورش طلبان را معلوم ساخت و
قدرت حکومت مرکزی را بحوبی موفق گردید

پادشاهان قاجار - در میان این سلسله ناصرالدین شاه از همه لایق تر
و ماهوش تر بود لیکن حبه استعدادی و خودپسندی در او غلبه و شدت داشت
و میرنعمان و اصلاح امور علاقمند بود که نادرکتا توری هم حکومت کرده
باشد لیکن در اثر اردست دادن و تحریک احباب کشتن را دمرد بر رگی
ماسد امیر کبیر زمام داری او محمل گردید و از طرفی دساتر و تحریکات احباب
برای خرابی ایران و ایجاد فتنه با وقوع جنگهای داخلی نتوانست خدمتی
انجام دهد و بعد از او اوضاع ایران دگرگون شد و کشور ایران را به
پرتگاه زوال و انقراض نزدیک ساخت

پادشاهان بزرگ و دادگسر در ایران بسیار بوده اند در باب عدالت
اجتماعی حواحه نظام الملک می نویسد شاهان (۱) اساسی داد گستر ایران
در هر سال در دولت یکی ایام نوروز و دیگر در ماه مهر برای دادخواهی
سه روز می نشستند و عموم مردم اعلام می کردند که هر کس شکایتی دارد
ولو از شخص شاه باشد حاضر شود در این روزها مؤید مؤندان برمسند
قصامی نشست شاکیان از شاه بکطرف می نشستند شکایت شاکیان رسیدگی
می شد چون شاه میرسید از مقام خود تزلزل میکرد و در برابر مؤید مؤندان
را بزمیرد و میگفت هیچ گاه ای بر خدای جهان بزرگوار گناه پادشاهان
بیست و حق گذاردن سپاس خدای تعالی بگاهداشن رعیت و داد ایشان
دادن است و دست ستمکاران را از ایشان کوتاه کردن است چون پادشاه
بیدادگر باشد همه لشکریان بیدادگر شوند و خدای را فراموش کنند و

۱- نقل از کتاب سیاست حواحه نظام الملک چاپ طهران صفحه ۴۴

که فرآن نعمت آرند هر آئینه چشم و حدلان حدانایشان برسد سر دورگار
بر بیاید که ملک ویران شود - ای مؤبد حدانشاس بگر تا مرا بر حویشتن
بگریسی زیرا هر چند حدای تعالی از من پرسد من از تو برسم و امیدم کردن
تو کم پس مؤبد بگریستی اگر در میان شاه و میان شاکی حق در مسب شدی
داد آنکس بدادی و اگر کسی بر ملک دعوی باطل کردی و حجتی بداشتی
اورا عقوبتی بر رگ کردی چون ملک ارداوری پر داحتی باز بر تحت بر آمدی
و تاج بر سر بهادی و گفتمی من بدان آعار کردم و بکسان خود نشان دادم
باطمع را بریده و بر کسی ستم روا ندارند

رضا شاه کبیر را باید در ردیف پادشاهان بزرگ کشور ایران
دانست که با بسوع فکری و شجاعت کم نظیر خود توانست بعد از آن همه
خرابی کشور که در زمان پادشاهان قاجار بار آمده و اسفلال کشور در
خطر بود قیام کرد و با اصلاحات عمده موفق گردید که در قسمتهای بعدی
عملیات عمده و در حستان او را متذکر میشوم ، با قید اینکه نمی توان
هیچیک از پادشاهان جهان را از حطا و اشتباه مصون و مبرا دانست یا در
هر بهصت و تحولی حون ناگماهی یا بیگماهی ریخته نشود لیکن عملیات
در حستان پادشاهان تا آنجائیکه بحال ملک و ملت سودمند و شایسته
بوده باند مورد تقدیر و سپاس گذاری قرار گیرد - و بیر باند دوران
رمام داری پادشاهان را در دو قسمت مورد تحلیل و تحریه قرار داد
زیرا با شواهد تاریخی دیده شد که اغلب پادشاهان در قسمت اول رمام-
داری پادشاهایی رئوف و مهربان بوده با عدالت و رفتار بیک در راه
اصلاحات قدم برداشته اند و در قسمت دوم در اثر تملقات و چاپلوسی های
فروں از حد و حصر درباریان و سود برستان روح بحوت و طعیان در

آن چنان تقویت شده که تعبیر حالت داده‌اند و بی اعتنا بافکار عمومی گردیده در راه حطا و اشتباه افتاده‌اند چنانکه شاه اسمعیل دوم صموی در اوایل رمان داری شاه‌ی رموف و مهر بان، در قسمت بعدی شاه‌ی سفاک و حو و حوار گردید که دست بکشتار کسان و اقارب خود زد و تا اند بدنام گردید هم‌چنین پادشاه بر رگ و سیاستمدار پادشاه افشار در قسمت اول رمان داری دارای عواطف و احلاق مردم داری بود و در قسمت دوم تعبیر حالت داد و فرید رشید خود رصا قلی میرزا را کور کرد و خود پیر کشته شد

از دوره سلاطین حیلی قدیم می‌گذریم در زمان پادشاهان ساسانی و زمان (۱) سلطنت اردشیر بابکان که از پادشاهان برگ ایران بود گرانمایه مؤید وزیر او سیاستی نکار برد و برای خدمت بکشور و وارث تحب و تاح ایران وداکاری بی سانه از خود نشان داد بدین تعصیل که چون اردشیر بابکان اردوان بیجم را کشت و تنهایی رسید و دختر اردوان را ملکه ایران قرارداد آن زن برای اسقام خون پدرش حواس اردشیر را مسموم کند اردشیر بحیات او پی برد و وزیر خود مؤید گرانمایه امر کرد او را قتل برساند زن برد گرانمایه به تصرع در آمد و گمت آستن همسرم مؤید گرانمایه او را در حانه سپان کرد و برای فرار از تنهت خود را مخطوع السیل کرد و علامت اس عمل را در حفه مهر لاک برد شاه برد و سام امابتی در حربه شاه‌ی قرارداد تا هفت سال از اس مقدمه گذشت

آن دن فرزندى را نديد موند او را ستاپور نام نهاد و تربيت او كوشيد تا آنكه روزى موند پادشاه را عمگين و افسرده ديد علت را پرسيد شاهشاه گفتم پنجاه و يك سال از عمرم ميگذرد و چه فداكارىها در راه عظمت ايران كردم اکنون بى وارث مانده‌ام و نميدانم بعد از من اوصاع كشور چگونه خواهد شد موند گرانمايه ز بهار خواست تا خدمت خود را بعرص برساند شاه ز بهار و اطميسان داد وزير عرص كرد فرزند شاه و وليعهد ايران درسى هفت سالگى است و شرح حفاظت دختر اردوان را و اماتى كه در حرايه براى رفع تهمت از خود دحيره داشت بعرص رسانيد و شاپور را به پيتسگاه شاهسياه معرفى كرد و آن شاهزاده از پادشاهان بزرگ ايران گردید

سررگمهر (۱) - وزير ناتديرو ابوشيروان پادشاه بزرگ ساسانى از رجال تاريخى و باسياست ايران بود كه در وسط عدالت ابوشيروان سهم سرائى داشت و زمام دارى آن شاهنشاه را رونق داد و تعصب برد را بزرگمهر در معادل شطرنج انداع و اختراع كرد و بر حرف هدى آورنده شطرنج دربارى آن عالم گرديد فردوسى ميويسد رأى پادشاه هندوستان حديدى شتر حامل اشياء گرانبها نايك بهر نماينده بدربار ايران فرساد و گفتم اگر مردم ايران اين بارى شطرنج را حل كردند اين محمولات و اشياء بهيس از آن ايران باشد و اگر نتوانستند بايد معادل اين اشياء نما بدهند و ناحارما بگيرند، ابوشيروان بعد از آنكه ديگران نتوانستند حل اين مشكل را از بزرگمهر خواست وزير باقوه و سوع و كرى خود زى شطرنج را حل كرد و دربارى آن بر حرف علمه

نمود و بعرص شاه رسانید و گفت پادشاه هندوستان بدس وسیله مقصود
 سیاسی خود را روشن ساخته میگوید شاه در برابر وزیر فیل - رح
 است پیاده در مقابل پیاده شما دارم و پیشرفتهای سیاسی در سایه شمشیر
 و تدبیر است که آنرا هم دارم دیگر چرا باح و حراح بدولت ایران بدهم
 شاه پاسخ آنرا بحدود برگمهر واگذار کرد وزیر دانا و مدبر تحت برد
 را اختراع کرد و پاسخ داد همان قسم که رای صحه ساری کرده صحه
 گیتی میدان سرد رنگابی است تدبیر و شمشیر لازم است ولی شاید
 کمترین و طاس تقدیر و بصادق را بر در نظر گرفت زیرا ممکن است
 بازیگری ماهر با يك حال کم یا زیاد بازی را سازد و در برابر حریف
 معلوم شود در فلسفه اجراء تحت برد و شطرنج این دو نظر هست لیکن
 اغلب دانشمندان بطریقه و عمیده برگمهر را ترجیح میدهند و میدانند
 علاوه شمشیر و تدبیر سر نوشت شناس و تقدیری هم در امور مؤثر است
 لیکن بعضی از مورخین آوردن شطرنج را از هندوستان بوسیله
 بر رویه پرشك مخصوص ابو شیروان نوشته اند که با شاهنشاه ایران
 برای آوردن شطرنج و کمان کلیده و دمه هندوستان رفت و با خود
 آورد

بلو تارك در کتاب حدود صفحه ۲۱۸ اجراء تحت برد را در
 زمان شاهان هخامنشی نوشته همویسد با روسامتنس مادر اردشیر هخامنشی
 در بازی برد مهارت تام داشت برای انتقام از قاتل سر دیگرش کورش
 دوم فرمان برادر بدست ماسانیامس نام کشه شده بود تدبیری بکار
 برد در هنگام وراعت با سرش اردشیر شاه بر سر هر از دريك برد بازی کرد
 و عمداً با و باحت بار بر سر پیح بهر از حواحه سرایان بازی کردید بوقت

دوم مادر ماری را برد و پسخ مهر حواحه را که یکی از آنها قاتل پسرش بود شدت او را محاربات کرد و کشت

در قرن دوم و سوم هجری وزیرای عالیقدر در دربار خلفای عباسی از مردم ایران مانند حمزه برمکی - فضل بن سهل سرحسی و برادرش حسن بن سهل وزیر مأمون الرشید نقدری دارای علو همت و سوع سیاسی بودند که شهرت جهانی آن وزراء دانشمند نقدری است که درباره آن بسیار مند شرح بیشتری بخواهیم بود

صاحب بن عباد ۳۲۶ - ۳۸۵ از دانشمندان بزرگ و سیاستمدار نامی ایران وزیر و حرالدوله دیلمی بوده یاقوت حموی فوت او را در شهر ری سال ۳۸۵ نوشته و بر حسب وصیت او حسدش با صفهان مستقل گردید و در باغ طوقچی اصفهان دفن شد نام نامیش اسماعیل بن حسن ابن عباد از مردم طالقان و از جمله مهاجر ایران بشمار است، این وزیر عالیقدر علاوه سیاست ملکی که سالها سامور انتظامات کشوری و لشکری میگرداخت دارای مقام شامخ علمی و ادبی هم بود این دانشمند کتاب محیط را در لغت نوشت و در آن مطالب علمی در هفت جلد شرح داد که آنرا باید دایرة المعارف (آسیکلو پدی صاحب بن عباد دانست) کتابخانه بزرگ (۱) و بسیار رئیس صاحب دارای هفده هزار جلد بود و خود در ترویج و قرائت مردم برای توسعه علوم نهایت جدت و مراقبت را میمود حریمی زبداان مورخ مشهور مصری از کتاب محیط صاحب نام برده و مورد استفاده بیر قراردادده است در هنگام فوت صاحب و تشییع حاره او پادشاه و بزرگان دیالمه در برابر بعش او تعظیم و تکریم

۱- نقل از کتاب دایرة المعارف اسلامی (مسدرك) صفحه ۱۷۶

شایانی نموده با احترام و وضع بی سابقه ای بخش او را حساب که وصیت کرده بود باصفهان فرستادند

حواحه نظام الملک - ابوالحسن علی بن اسحاق ۴۰۸ - ۴۸۵

هجری وزیر بی نظیر ملکشاه سلجوقی و سیاستمدار بزرگ ایران که در مدت سی سال اوضاع کشور را با حسن تدبیر اداره میکرد در نظم امور لشکری و کشوری و هم در توسعه علوم و فرهنگ یگانه عصر بود در بسیاری از ولایات مدارس علمی تأسیس نمود در یسناور و بلخ و بخارا - اصفهان - همدان مدارس آبرومند علمی دایر کرد در شهر بغداد دانشگاه بررگی نام مدرسه نظامیه ساخت و تمام مسائل آنرا از کتب علمی و لوازم تدریس فراهم نمود و معلمین بزرگ مانند امام محمد عراقی فیلسوف و دانشمند عالیقدری را از یسناور با آجا خواست و معلم آن مدرسه قرارداد - کسانی در امور جهانداری نام سیاست نامه نوشت که تا امروز بهوت و اعتبار خود باقی است و میتوان گفت بهترین سرمسوق برای سیاستمداران جهان است - بزرگترین شاهکار سیاستمداری او بحالت پادشاه سلجوقی است که اسیر لشکریان روم شده بود - شرح اسارت شاه و حسن بندگی که وزیر بی نظیر او بکار برد و شاه را بحالت داد بلکه کشور را از خطر روال و انراض در امان داشت است تاریخ ایران گردیده و خدمت بررگی با ایران و ملت باستانی انجام داده است در کتاب تاریخ گنج دانش بگارس محمد بیجان حکیم میوسد روری آلب از سلان پادشاه سلجوقی که برای جلوگیری از ساه قیصر روم که بعم تسخیر ایران با ساه بسیار اسوهی آمده بودند با گرستان رفته بود واردوها در برابر یکدیگر مشغول تدارکات برای حملات جنگی

بودید شاه سلجوقی شکار رفت در شکار گاه بعهده از سپاهیان روم بر حوزد
 کرد بعد از دو حرد پادشاه ایران وعده ای که همراه او بودید اسیر شدید
 حسن اتفاق اینکه شاه در لباس معمولی بود و شباخته بستد و بیر به
 همراهش سپرد نام او را سرد يك بهر از همراهان فرا می کند و وزیر
 حصر اسارت شاه را میرساند وزیر با تدبیر قلعن اکید می کند که این
 مطلب را ناکسی باز گو نکند و خود عده ای بحارج میفرستد و دستور
 میدهد که شبانه وارد اردو شوند و شهرت میدهد که شاه از شکار گاه
 برگشته لیکن کسالت دارد واحدی نباید او را ملاقات کند و خود شرحی
 بقیصر روم از قول شاه می نویسد منی بر اینکه ما حاضریم باشما صلح کنیم
 و وزیر خود را برای مذاکرات اصلاحی برد شما فرستادم و خود با
 عده ای عازم اردوی قیصر روم میشود صمما یکی از همراهان میسپارد که
 هنگام حرکت برای مراجعت باز دوی شاهی اسارت چند بهر شکارچی را
 تذکر بدهد - قیصر روم از وزیر پذیرائی می کند و وارد مذاکرات
 اصلاحی می شود شرایطی را که قیصر روم پیشهاد میکند وزیر اغلب را
 می پذیرد پس از حتم مذاکرات اصلاحی طبق دستوری که بيك بهر از
 همراهان داده بود منی بر یاد آوری اسرا آمدن تذکر داد که عده شکارچی
 ما را گرفته اند بطام الملك باحو سردی گفت برای بمونه اصلاح آنها را
 رها کنید قیصر هم پذیرفت و فرمان داد اسرا را آورده تحویل وزیر دادید
 وزیر بانی اعتمائی آنان را هدمت و توییح کرد سپس با اسرا عازم اردوی
 ایران گردید برای احترامی وزیر و حفاظت او تا اردوی ایران يك بهر افسر
 رومی و چند بهر را همراه بطام الملك کردند شاه ایران پیاده در رکان
 وزیر بطرف اردو حرکت کردند بر ديك اردو که رسیدند و از خطر دور

شدید حواحه نظام الملك از اسب پیاده شد و پای شاه را بوسید و بر اسب خود سوار نمود و در میان از این عمل و زیرهات و متحیر گردیده دانستند که عجب شکاری را از دست داده اند - صاحب کتاب روضة الصفا این واقعه را در زمان ملکشاه سلجوقی نوشته است در زمان پادشاهان معول و زرای نامی بوسه اند ماسد بهاء الدین محمد حویسی و دو پسرش شمس الدین محمد حویسی صاحب دیوان و عظاملك حویسی و زرای اناقاخان معول که خدمات گراسپانی کشور و فرهنگ ایران کرده اند و شیخ برر گوار سعدی شیرازی آنرا ستوده و مدح گفته تاریخ جهان گشای عظاملك حویسی در عهد خود بطیر بداشته است

کشور ایران در هر دور و زمان و زرای با سیاست عالیقدر داشته و در قرون اخیر مردان بررگی ماسد میرزا ابوالقاسم فراهانی و میرزا تقیخان امیر کبیر و زرای محمد شاه و ناصر الدین شاه قاجار داشته که دست با پاک احاب آنرا مهلت نداد که بوع کلی خود را طاهر سازند و کمال بحشید تاهم اکتون بحال بررک و با سیاست در کشور ایران بسیارند اگر سیاست شیطانی احاب بگذارند و در صحنه سیاست آزادی عمل داشته باشند صحنات تاریخ بعدی معرف آنان خواهد بود

فصل پنجم

فلاسفه و دانشمندان ایران که شهرت جهانی دارند
فلاسفه و دانشمندان ایران را نمی‌توان در این اوراق که بطر در
ایجاز و اختصار است نام برد فقط میتوان افرادی را که شهرت جهانی آنها برد
فلاسفه و دانشمندان جهان محرز و مسلم است آنها را نام برد که چگونه
نامشعل‌های دوران علم و دانش فرهنگ و تمدن جهان را رونق بخشیدند
و در دوران تاریخ قرون وسطی که مردم اروپا در تاریکی جهل و ظلمت
بادابی سر می‌بردند کشور ایران چه نوعی بحران و جهانیان داد

۱- محمد بن زکریای رازی متولد در شهر ری ۲۴۰-۳۲۰ هجری
قمری بانه‌ای بی‌مانند و فیلسوفی بزرگ بود که علاوه علوم فلسفی، در علم
برشکی مقام بلند و ارحمدی داشت و قریبها بر جهان فلسفه و علوم پزشکی
فر ما بروای بلامعارض بود و در قسمت‌های بعدی در سوع این فیلسوف شرح
بیشتری داده میشود

۲- فارابی - ابو نصر محمد بن محمد الطرحان (۱) ۲۵۷-۳۳۹
فلاسفه بزرگ و مشهور ایران و جهان بود که فلاسفه و دانشمندان اروپا بیا او
را معلم ثانی بعد از ارسطو فیلسوف یونانی میدانند فارابی در تمام علوم
عالیه عصر خود مهارت کامل داشته آثار علمی و گراسهای او بسیار و در
بحث فرهنگ و تاریخ جهان است ارحمله کتاب الرهان الطوطئه فی المطلق،

۱ - طرحان در لغت عرب بمعنی رئیس قوم است

احصاء العلوم - المادی الاسبابیه - الحلاء - المحوم - کتاب ما وراء الطبیعه
 در تحقیق عرص ارسطو - العلم الالهی - السیاسه المدنیة - العقل الایماعات -
 النصوص الحکمه - النوامیس - السعاده الموحوده - الموسیقی الکبیر -
 مراتب العلوم وغیره - فارابی در تحقیقات فلسفی خود سعی کرده بر اینکه
 عقیده افلاطون و ارسطو را بهم نزدیک کند زیرا عقاید مخالف داشتند از
 حمله افلاطون عالم را حادث و ارسطو دنیا را قدیم میدانست فارابی در
 این تحقیقات نوع علمی خود را ظاهر ساخته است

بعضی مردم بی اطلاع او را از برادر ترك دانسته اند این قول درست
 نیست زیرا در آن زمان ترکها دارای معاومات کافی بوده و آثار علمی
 داشته اند قریه فاراب زادگاه این فیلسوف کنار رود حیحوون و در قلمرو
 پادشاهان سامانی و از توابع حراسان بشمار میرفت که بحارا حکومت بشن
 حظه حراسان بود این ابی اصبیعه فیلسوف و طبیب سامی حرجی و
 شهردوری او را ایرانی الاصل گفته اند در ایرانی بودن او شواهد بسیاری
 است ، در زمانی که پادشاهان سامانی در بحارا مرکز ایالت حراسان
 فرما روا بودند ایرانیایی که محاور مرد ترکها بوده و زبان ترکی آشنا
 شدید آنها را بر کمان محفف ترك مانند گفتند این فیلسوف را هم از
 نژاد ترك نوشته اند و این صحیح نیست

ابن سینا - شرف الملک حسین بن عبدالله بن حسن بن علی بن سینا از
 مهاجر بر ترك و بانه فلسفه و علوم ایران که شهرت جهانی دارد این حلکان
 تولد او را در سال ۳۷۰ هجری قمری نوشته و فوت او را در همدان سال
 ۴۲۸ مگاشته در فلسفه و علم پزشکی مقام بلند و ارحمدی داشته که در
 قسمتهای بعدی در مراتب علمی و فلسفی او شرح بیشتری داده میشود

انوریجان بیرونی ۳۶۲-۴۴۰ هجری در قریه بیرون ارتواسع
 حوارج متولد گردید نام نامیش محمد بن احمد از فلاسفه و دانشمندان
 بزرگ ایران بوده و آثار گرانبائی دارد از جمله آثار گرانبائی او کتاب
 التمهیم فی صناعه التعمیم از آثار گرانبائی بیرونی کتاب همیس آثار الباقیه
 است که آنرا باید گنجینه علوم و ریاضیات دانست این فیلسوف و دانشمند
 بزرگ سالها در ریاضیات و احصاء علوم ربح برد و رحمتها کشید مدتها در
 هندوستان سر برد و کتاب همیس مافی الهمد را نوشت با دقت در مطالب
 تاریخی و ریاضی این دانشمند روش میشود که او قبل از گالیله ایتالیائی
 حرکت زمین را بدور خود نشد میداند

سجا و ویلسوف آلمانی در کتاب خود نام (تحقیق مافی الهمد) می نویسد
 بیرونی بزرگترین عملی است که تاریخ جهان نشان داده است و بیرونی
 در بسیاری از علوم و ریاضیات بطیر و ماسدی نداشته
 اسمیت دانشمند انگلیسی می نویسد بیرونی از ریاضی دانان و
 دانشمندان عصر خود برتر و بالاتر بوده مردم عرب مرهون معلومات و اوان
 او میباشد

ابو سلیمان (۱) سکری ۳۷۹- از دانشمندان و فلاسفه نامی ایران معاصر
 عبدالدوله (فاحسرو) دیلمی بوده نام نامیش محمد بن طاهر بن بهرام تولد
 او را در سیستان نوشته اند آثار گرانبائی او متعدد بوده از جمله آنها کتاب
 صون الحکمه- کتاب محرک اول- کتاب مراتب قوی الاسابیه که در این کتاب
 تحقیقات علمی و فلسفی بسیار دقیقی نموده کتاب ابدارات التومیه را نیز نگاشته
 این دانشمند نامی حون در زبان یونانی تحریر داشت شرحی بر کتاب ارسطو
 نوشت و با احاطه ای که در علم نجوم و هیئت داشت قوه حادیه آفتاب و

۱- نقل از فرهنگ و دائرة المعارف علامه خمینی دهجدا صفحه ۵۲۶

منظومات شمسی را کشف کرد که قوه حاذبه زمین را بپیر میتوان فرغ
حادثه منظومات شمسی دانست و میتوان گفت این دانشمند هشتصدسال
پیش از بیوتن انگلیسی قوه حاذبه بی برده است

عزالی - فیلسوف و دانشمند برک اسلامی نام این فیلسوف ابو حامد
محمد بن محمد بن احمد ۴۵۰-۵۰۵ در شهر طوس متولد گردید آثار علمی
بسی گرانگیزی دارد از جمله کتاب احیاء العلوم - السیطر والوسیط - الوحیر -
الخلاصه - المستصفی - المسحول - مقاصد العلامه - تهافت العلامه - شعاع
العلیل - الاسماء الحسی والرد علی الباطیه - مباح العابدس که در این
آثار تحقیقات علمی و فلسفی او علو مقام و مراتب بسوع او را روشن
میسازد

عزالی در شعر و ادب کم نظیر بوده کتاب رباعیات او به فارسی چاپ شده
الفوس لومر دانشمند فرانسوی این کتاب را در تاریخ ۱۸۹۶ میلادی به فرانسه
ترجمه نموده که یک جلد آنرا موحود دارم

الفوس در این کتاب می نویسد عزالی بایک قلب پر عاطفه سالها در
طلب حقیقت صرف عمر نمود و حدی هم در سلك صوفیان در آمد عاقبت
وحدت و عقیده اسلامی را از همه بهتر دانست و کتابهایی در ایمان و عقاید اسلامی
نوشت و فلسفه اخلاق اسلامی را شرح داد - مدین لحاظ او را عزالی
گفته اند که پدرش مردی فقیر بود و پشم میری رسید عزالی بر حسب خواهش
خواجه بطام الملك وزیر معروف پادشاهان سلجوقی در مدرسه نظامیه بغداد
معلم علوم عالییه بود و بعد از آن به بیشابور برگشت و در آنجا معلم دانشگاه
بیشابور گردید ملکشاه پادشاه سلجوقی او را بسیار محترم میداشت - امام
محمد عزالی از فرقه سنی و شافعی بود - پیروان شافعی او را در مقام و مرتبت

هم‌طراز شافعی مؤسس آن فرقه میداند

حکیم عمر حیام - فیلسوف مشهور ایران و جهان نامی این
حکیم عالیقدر ابوالفتح بن ابراهیم تولدش در شهر بیشاپور لیکن تاریخ
ولادتش روشن نیست در این باب عروسی سمرقندی می‌نویسد در سال ۵۰۶
هجری در حابه موسعید^۱ حره حیام را در حنسی دیدم به من گفتم بعد از من
سالها قرم عرق گل خواهد گشت چند سال بعد از مرگ آن فیلسوف بزرگ
عالم بیشاپور شدم و در صحن امامزاده محروق ریاض قبرش رفتم چنانکه
گفته بود قبرش را عرق گل دیدم

این نابغه علم و حکمت علاوه بر علوم ریاضی و فلسفی در علم پزشکی
بیر مهارت داشته در شعر و ادبیات نابغه عصر بوده ریاضیات او را مردم اروپا
بچندین زبان ترجمه کرده‌اند سخات قدیمی کتاب ریاضیات حیام در اروپا
نقیمتهای گراف خرید و فروش میشد دانشمندان جهان سخات آرازیب و
زیست کتابخانه‌های خود قرار داده‌اند

حواحه نصیر الدین طوسی - ۵۷۶ - ۶۷۲ هجری از دانشمندان بزرگ
ایران در علوم فلسفه و ریاضیات نابغه عصر بوده آثار علمی و ادبی او بسیار
است مقام علمی او را دانشمندان شرق و غرب ستوده و بران اعتراف
دارند

اسمیت دانشمند معروف انگلیسی می‌نویسد کیست که در برابر
دانشمندی مانند طوسی سر تعظیم فرود بیاورد مگر او سود که آنچه آثار
علمی از حساب - جبر و مقابله و هیئت و هندسه - حکمت و اخلاق نوشت
مگر او سود که در فصول مختلف آنچه انداع و ابتکار از خود نشان داد و
آنچه رصدها احراع کرد و در حقی انداع نمود که از همه ریاضها برتر و

بالا تر بود

حواحه بصیرالدین نایبکه از اعظم روحانیون اسلامی شمار
است در سیاست بیر ممتاز و کم بطیر بوده است حسابکه در زمان استیلا
وسلطت پادشاهان معول برای خدمت نایران و عالم اسلامی قبول وزارت
و مشاورت پادشاهان را نمود و آنان را بر راه صواب هدایت کرد و روحیات
آنان را تعبیر داد و با حسن تدبیر توحه آقاان و هلاکو را بحود جلب کرد
و آنان را متوحه مرایای علم و احلاق ساخت و از شرارت آنان تا حد امکان
حلو گیری کرد در صدحانه بر رک و بی بطیری در مرآه با نمود که مورد حیرت
دانشمندان جهان گردید و هر ازها جلد کتاب در کتابخانه مرآه گرد آورده
محققین تاریخ و فرهنگ می نویسند این دانشمند بر رک در مسافرت بغداد
و تهاجم معولها چهار صد هر از جلد کتاب اسلامی و غیره را از خطر عرق و
حرق و عاری معولها بحاج داد و بسیاری را مرآه آورده است

ابوالشاء اصفهانی قرن هشتم هجری از دانشمندان نامی ایران شارح
کتاب تحریر از اصفهان بمصر مسافرت کرد و در آنجا بتدریس علوم پرداخت
صاحب کتاب «سالك الا بصار فی ممالك و الامصار» که ارشاد گردان آن دانشمند
بود از هوس و احاطه علمی استاد خود تعریف میکند و میگوید ابوالشاء
به من گفت در قسمت دیگر این زمین ما مخلوق و مردمی رند گایی میکند
که نایب دنیای مافرق و تفاوت دارند و این اسناد از صد و پنجاه سال پیش
از کشف کریسوف کلمس از قاره امریکا حر داشت

کشور ایران در تمامی اعصار و قرون فلاسه و دانشمندان بر رک
داشته که بغداد و احصاء آنان در این اوراق مقدور نیست در عهد پادشاهان
صعویه ماسد ملا صدرا ی شیرازی و میرفیدر سکی فلاسه و دانشمندی

بودند و نیز در زمان سلطنت ناصرالدین شاه مآلهادی سر واری در فلسفه
و حکمت معروف بود و آثار گرانسپای او زیاد است از جمله کتاب عالیه
بر مشاعر و اسفار مآلهادی شیرازی است که در آن تحقیقات علمی دقیق
نموده - دانشمندان دیگر مآلهادی سید جمال الدین آسادی - میرزا
ابوالحسن حلوه - فرهاد میرزا صاحب کتاب حام حم و محمد حسن خان
صبیح الدوله نویسنده کتاب مرآت السالان بودند سید جمال الدین آسادی
آسادی معروف بافعالی در شرق و عرب بدای آزادی در داد و مطلق های آتشین
اوارکان استداد را بلرزه انداخت و مدت ها در مصر کتاب شعای موعلی
سیا را در حکمت و فلسفه در دانشگاه الارهر درس میداد شیخ محمد
عنده رئیس دانشگاه الارهر ارشاگردان او بود و هم اکنون دانشمندان
عالیه در داد که صفحات تاریخ بعدی معروف آسان خواهد بود

فصل ششم

قدمت علم و فن پزشکی در ایران

علم و فن پزشکی در ایران سابقه طولانی و ریشه عمیق دارد پزشکان عالیقدر این کشور در کشف علائم و شناسائی امراض سوء و ابتکارات علمی و عملی خود را مردم دنیا نشان داده اند که پزشکان یونان آن امراض را بشناخته و از آن سی خبر بوده اند احصاء تعداد پزشکان ایران از دایره معلومات نرسیده این اوراق خارج است لیکن میتوانم عده ای را که شهرت جهانی دارند در این اوراق متذکر شوم و از قدمت این علم و فن شمه ای را مورد بحث و تذکر قرار دهم

مدرک تاریخی که میتوان در ایسات نشان داد و بدان متمسک گردید همانا کتاب اوسا و آثار مدهی ایرانیان قدیم است که تا کنون باقیمانده است این کتاب دارای پنج قسمت است سما - دیپرد - ویدیداد - یسا - حرده اوستا

باب بیستم و نود و نود فقره اول - ای اهورا مزدا ای و خودم محسن تر بن و ای مقدس دادار جسمانی آیا در میان مردم قدیم چه کسی اول تن درستی دهد و درد باطل کسده حاد و دولمند روز آور و آرمایش شده که در دراز دردمند حلو گرفت و از مرگ بیهنگام حلو گرفت و صربت استحوال حلو گرفت و از تن مردم آتش تب حلو گرفت (مقصود طیب حادق بوده)